

ŽMOGAUS ORUMAS – PROBLEMINIAI TERMINOLOGIJOS ASPEKTAI

Eglė Venckienė *

Mykolo Romerio universiteto Teisės Fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 4697
Elektroninis paštas tfk@mruni.lt

Pateikta 2008 m. kovo 12 d., parengta spausdinti 2008 m. spalio 21 d.

Santrauka. Žmogaus orumo terminas demokratinės valstybės teisės sistemoje vartojamas dviem aspektais: kaip žmogaus teisių sistemą pagrindžiantis principas ir kaip savarankiškos teisės objektas. Abiem šiais atvejais jis įvardijamas kaip vertingumas – kaip biologinis ir kaip socialinis. Tačiau tiek sąvoka „orumas“, tiek sąvoka „vertingumas“ yra tuščios formuluotės ir neįvardijant to vertingumo pagrindo žmogaus orumo susiejimas su žmogaus teisėmis lieka toks pat deklaratyvus, o orumas kaip savarankiškos teisės objektas lieka kaip asmeninė, jokių pareigų nesaistoma individo moralinė vertybė. Tokiu atveju žmogaus orumo teisinė apsauga irgi tampa problemiška, remiasi moralinėmis nuostatomis, bet ne aiškiais teisiniais argumentais, nes nekonkretizavus teisės objekto, neaiškios to objekto pažeidimo galimybės bei gynimo ribos.

Straipsnyje siekiama teoriniu ir praktiniu aspektais kompleksiskai iširti žmogaus orumo sąvoką, apibrėžti ją kaip teisinę kategoriją. Aiškinamos ir interpretuojamos normos tų tarptautinių dokumentų ir valstybės vidaus teisės aktų, kurie įtvirtina teisę į orumą ir jos apsaugą, analizuojami tokie su žmogaus orumu susiję klausimai kaip skirtingi teisės į orumą įgijimo, apsaugos aspektai, kurie iki šiol apskritai nebuvo mokslinio tyrimo objektas, bet padeda atskleisti orumo sąvokos turinį, probleminius terminologijos aspektus.

Pagrindinės sąvokos: žmogaus orumas kaip biologinis vertingumas, asmens orumas kaip paties žmogaus susikuriamas socialinis vertingumas, teisė į orumą.

IVADAS

Visų žmonių prigimtyje slypi laisvės, lygybės ir orumo troškimas, ir jie turėtų turėti vienodas teises tai pasiekti.

Dalai Lama

Teisė yra visuomenės kultūros produktas, skirtas materialioms ir nematerialioms žmogaus ir gamtos vertybėms saugoti. Žmogaus orumas yra viena iš pastarųjų. Kadangi XX a. demokratinio pasaulio bendruomenė pripažino, kad žmogaus orumas yra teisės objektas, būtina apibrėžti jo būdingiausius aspektus ir požymius, kad santykis su saugomu objektu būtų veiksmingai sureguliuotas. Iš teisinės praktikos ir teisės mokslo analizės matyti, kad orumas paprastai laikomas intuicijai, savaimė aiškia sąvoka. Vyrauja nuomonė, jog žmogaus orumo pažeidimas gali būti nustatytas, net jei abstraktus jo terminas nėra apibrėžtas. Tarptautinėje teisėje jis

dažnai įvardijamas kaip žmogaus teisių ir laisvių šaltinis, žmogaus kokybės aksioma,¹ konstitucinėje teisėje jis paprastai traktuojamas ir kaip esminė teisinės valstybės norma,² o civilinėje teisėje – kaip asmens savęs vertinimas remiantis socialiniu pripažinimu.³ Tai kelia problemą teisės praktikai, nes nesant aiškaus saugomo objekto sąvokos apibrėžimo kyla jo apsaugos ribų ir gynimo klausimas. Ar visų žmonių orumas lygus, ar žmogaus elgesys veikia orumą, ar jis prarandamas? Nagrinėjant tokius ir panašius klausimus teisės moksle ryškėja kelios viena kitai prieštaraujančios koncepcijos apie statiską ir dinaminę orumo kategoriją⁴, o tai dar kartą rodo

¹ The principle of respect for human dignity: European Commission for Democracy through Law. *Science and technique of democracy*, 1998. Nr. 26. P. 18.

² Ehrenzeller B; Mastronardi P; Schweizer R. J; Vallender K. A. *Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar*. 2002. P. 83.

³ Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. *Verslo ir komercinė teisė*. 2000. Nr. 1–3.

⁴ Venckienė E. Žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratų įvairovė ir jos kritinė analizė. *Jurisprudencija*. 2005. Nr. 77(69). P. 91–98.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros lektorė.

poreikį tikslios žmogaus orumo definicijos, nes neaišku, ar reikia saugoti jį nuo kitimo, ar jis turi kisti, kaip jį apskaičiuoti tokiu atveju, kaip diferencijuoti. Tokie klausimai aktualūs šiandien, ypač priimant sprendimus dėl gyvybės teisinės apsaugos, klonavimo, eutanazijos ir sprendžiant panašius su žmogaus teisių apsauga susijusius klausimus. Šiuolaikinis mokslas pripažino, kad, siekiant saugios žmogui egzistencinės terpės, kurią galima įvardyti ir kaip gamtinę, ir kaip socialinę, būtina spręsti socialines problemas, siekti ekologinio stabilumo. Žmogaus orumo apauga yra vienas iš uždavinių siekiant šio tikslo.

Šio tyrimo tikslas – kompleksiškai išnagrinėti žmogaus orumo sąvoką, apibrėžti ją kaip teisinę kategoriją.

1. ŽMOGAUS ORUMAS: TELEOLOGINIO IR INSTRUMENTINIO POŽIŪRIŲ SĄVEIKA

Norint patikslinti terminą „žmogaus orumas“ būtina apibrėžti abi jo sąvokas, t. y. kas tai yra žmogus ir kas tai yra orumas. Žmogaus orumo termine „orumo“ sąvoka apibūdina objektą – žmogų. Žmogus nėra mechaninės kūrybos rezultatas. Filosofinė antropologija atskleidė, kad žmogus nėra ir vargu ar gali būti iki galo ištirtas, matematiškai apskaičiuotas ar pavaldus logikos dėsniams. Žmogus yra gamtos pasaulio dalis, kurią tyrė ir tebetiria įvairūs mokslai. Todėl jį galima pripažinti vertybe, bet negalima empiriškai įrodyti jo vertingumą. Tai daugialypė būtybė, turinti biologinį kūną, kuris tiriamas gamtos mokslų, pavyzdžiui, antropologijos, medicinos, ir dvasinė kategorija, kurią nagrinėja tokie mokslai kaip, pavyzdžiui, psichologija, sociologija ir kiti. Sąvoka „orumas“ etimologiškai reiškia: vertingumas (rusiškai – „*docmouuecmo*“, vokiškai – „*das Würde*“, angliškai – „*dignity, respectable, worthy*“), savigarba (lot. „*dignitas*“), tinkamumas (lenkiškai „*godność*“). Teisiškai – tai asmens savęs vertinimas, kurį lemia visuomenės vertinimas.⁵ Tačiau šios sąvokos nepateikia atsakymo, o orientuoja į klausimą kodėl: kodėl vertingas, kodėl save gerbia, kam tinkamas? Ar dėl savo materialaus kūno, ar dėl atliekamų socialinių funkcijų? Žmogus gali save gerbti ir visuomenės būti laikomas vertingu dviem aspektais: pirma, kaip išskirtinė biologinė rūšis, *homo sapiens* rūšies atstovas; antra, kaip socialiai naudinga asmenybė. Taigi, vienareikšmiško atsakymo nėra, nes objektas yra daugialypis.

Aišku viena, kad žmogus gali būti apibūdintas kaip biologinė ir dvasinė būtybė, nes turi išskirtines biologines savybes, kurios lemia išskirtinius dvasinius (racionalius, kūrybinius) sugebėjimus, kurie leidžia sukurti materialinį ir dvasinį kultūros produktą. Tai skiria žmogų nuo kitų gamtos būtybių. Istoriniame kontekste žmogus nebuvo laikomas išskirtine vertybe. Tai liudija tokie Vakarų civilizacijos istorijos faktai kaip vergovė, pre-

kyba žmonėmis, karai, technokratinės megamašinos išgalėjimas, religinė ir etninė netolerancija. Į asmenį buvo žiūrima dažnai kaip į priemonę tikslui pasiekti, jis buvo vertinamas kaip objektas. Žmonijai prirėkė daug laiko permąstyti ir įsisąmoninti kolonializmo, imperializmo, rasizmo, totalitarizmo, dviejų pasaulinių karų socialinius padarinius, kad praeito šimtmečio viduryje galėtų prabilti apie visų žmonių vienodą vertingumą. Būtent demokratinėse valstybėse žmogus pripažintas ypatinga vertybe, kurią turi saugoti teisė. Taigi pažymėtina, jog teisė į žmogaus orumą atsiranda tik iš socialinio solidarumo – susitarimo laikyti kiekvieną žmogų vertingu, siekiant užtikrinti asmens laisvę ir pačios visuomenės saugumą. Šiai sampratai įtakos turėjo antikos filosofai, krikščionybė, humanizmas bei apšvietos epochos žmogaus kaip racionalios būtybės unikalumo idėjos. 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje pirmą kartą tarptautiniu lygiu visi asmenys, nepaisant individualių savybių, pripažinti vienodai vertingi – lygūs savo orumu.

Remiantis deklaracijos „juodraščiais“ galima išskirti tris atitinkamas biologinio orumo koncepcijas, kurios ryškios ir šiandienos teisės moksle.⁶ Pirmoji yra paremta krikščioniška tradicija. Ji buvo parengta JAV katalikų vyskupų, remiantis Šv. Tomo Akviničio raštais. Čia orumas remiasi išskirtine žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą koncepcija. Tai yra pagrindas žmogui jaustis vertesniau tarp kitų Dievo kūrinų. Antroji koncepcija yra analogiška ir remiasi Senojo Testamento judėjiška tradicija. 1944 m. Amerikos žydų komitetas priėmė Žmogaus teisių deklaraciją, kurioje teigiama, jog visa tai, ką mes puoselėjame, turi remtis žmogaus orumu, todėl naujasis pasaulis turi pripažinti, jog tai ir yra kertinis civilizacijos ir kultūros akmuo. Trečioji, prigimtinės teisės, koncepcija remiasi stoikų filosofų teiginiu, jog visi žmonės apdovanoti protu iš gamtos, todėl jie visi yra lygūs. Šios Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pirminių varinatų idėjos 1945 m. San Francisko konferencijoje turėjo įtakos, kad orumas pripažintas kiekvieno žmogaus absoliučia vertybe, o tai reiškia, kad jo neįmanoma nei suteikti, nei prarasti, tik pripažinti. Deklaracijos pirmame straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad visiems žmonių giminės nariams būdingo orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas, kad visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis.⁷ Kiekvienas žmogus privalo būti vertinamas, gerbiamas ir pripažįstamas ne dėl kokių nors nuopelnų, išskirtinių savybių, bet vien tik dėl paties fakto, kad jis yra žmogus. Būti žmogumi yra neatskiriama nuo žmogaus orumo.⁸ Taigi orumo norma iš pirmo žvilgsnio atrodžiusi neapibrėžtina ir reikalaujanti konkretizavimo, pasirodo turi pakankamai aiškius savo esmės kontūrus ir nurodo kryptį

⁶ Dicke K. The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 113.

⁷ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.

⁸ Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R. J., Vallender K. A. *Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar*. 2002. P. 86.

⁵ Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1. *Verslo ir komercinė teisė*. 2000. Nr. 1–3.

visai teisei sistemai. Pagarbos žmogiškajam orumui iš demokratinės valstybės ir teisinės bendruomenės gali reikalauti kiekvienas žmogus remdamasis egzistencijos pagrindu be jokių pradinių sąlygų, nediferencijuojant nei pilietybės, nei kitu aspektu.

Pažymėtina, kad plėtojant žmogaus orumo apsaugą būtina apibrėžti žmogų kaip daugialypį objektą, nes vien biologinė ar vien dvasinė tapatybė dar nėra žmogus, jo vertingumą kuria tik jų vienovė. Todėl kalbant apie žmogaus orumą būtina kalbėti apie dvi žmogaus integralios būties formas – fizinį ir moralinį integralumą kaip konstantą, žmogaus esmės normą. Fizinis integralumas reikštų visuomenės pagarbą žmogaus fizinei egzistencijai, moralinis integralumas reikštų visuomenės pagarbą žmogaus orumui ir jo moraliniams siekiams.⁹ Todėl biologinio vertingumo apsaugos negalima tapatinti su teisės į gyvybę, teisės į biologinę tapatybę apsauga. Žmogus vertingas ne vien dėl gyvybės, ne vien dėl biologinio kūno. Žmogiškasis orumas reikalauja traktuoti ir elgtis su žmogumi kaip su subjektu. Negatyviai išreiškus žmogiškasis orumas draudžia elgtis kaip su objektu, pozityviai – garantuoja žmogaus kaip subjekto egzistencijos kokybę. Taigi orumo norma nurodo kryptį įstatymų leidybai, teisinių tekstų interpretacijai ir visai teisei tvarkai. Tai, kad demokratinė visuomenė teisės aktais *a priori* pripažino žmogų vertingu, taip išskirdama jį iš kitų gyvų būtybių, įpareigodama valdžios institucijas žmogų laikyti tikslu, o ne priemone bet kokiam kitam tikslui pasiekti turėjo įtakos XIX a. filosofas I. Kantas, teigęs: „Elkis taip, kad tavo valios maksima galėtų būti visuotinio įstatymų leidimo principas.“¹⁰

Tarptautinėje teisės praktikoje aiškėja tendencija apibrėžti žmogaus orumo apsaugą per jo pažeidimą. Sąvoka „orumo pažeminimas“ orientuoja į subjekto sulyginimą su priemone, instrumentu. Paprastai tai rodo, kad subjektas pažemintas kaip žmogus. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas apibrėžia orumą per „objekto formulę“, tai yra kad žmogaus orumo norma draudžia traktuoti žmogų kaip objektą.¹¹ Taigi galima teigti, kad žmogaus orumo apsauga draudžia jį instrumentalizuoti. Kai laikomasi pozicijos, kad žmogus yra ne vien biologinė, bet ir dvasinė būtybė, tai jo vertingumas gali būti pažeistas irgi dviem aspektais:

1. Žmogus kaip biologinė būtybė. Visuotinė žmogaus genomo ir žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnis nustatė, kad „Praktika, priešinga žmogaus orumui, tokia kaip reprodukcinis žmogiškųjų būtybių klonavimas, privalo būti draudžiama.“¹² Pavyzdžiui, klonavimas yra žmogaus kaip biologinės rūšies naudojimas atitinkamiems visuomenės tikslams, kėsinimasis į žmogų kaip rūšį. Taip pat eutanazija. Tai nėra atskiros individo teisės į gyvybę pažeidimas. Tai kėsinimasis naikinti

⁹ Arlauskas S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius, 2004. P. 126–142, 172–211.

¹⁰ Kantas I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius, 1980. P. 45.

¹¹ The principle of respect for human dignity: European Commission for Democracy through Law. *Science and technique of democracy*. 1998. Nr. 26. P. 40.

¹² The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights. <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.htm> [žiūrėta 2008 01 10].

žmogų kaip biologinę rūšį, kuri dėl tam tikrų kokybinių rodiklių praradimo būtų įvardyta nevertinga. Teisė į eutanaziją reikštų teisę savavališkai disponuoti savo ir kitų žmonių gyvybe. O tai vėlgi būtų žmogaus vertingumo menkinimas, bandymas jį apskaičiuoti, apibrėžti tam tikrais mediciniais kriterijais. O tai visada gresia galimybe piktnaudžiauti teise. Šiuolaikinis žmogus turi mirties valandą būti apsaugotas nuo „technizacijos, kurioje slypi piktnaudžiavimo pavojus.“¹³ Žmogus gali būti instrumentalizuojamas ir nekeičiant jo tapatybės. Todėl biologinio vertingumo apsaugos negalima tapatinti su teise į biologinę tapatybę.

2. Žmogus kaip dvasinė būtybė, kai jos biologinis kūnas naudojamas:

- kaip įrankis valdžios interesams įgyvendinti. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teisme (EŽTT) 1978 m. nagrinėjant žymią *Tyrer prieš JK* bylą buvo ginčijamas policijos pareigūnų atliekamas plakimas rykšte remiantis formaliu teismo sprendimu. EŽTT nurodė, kad institucionalizuotas jėgos naudojimas yra asmens orumo ir asmens fizinės neliečiamybės pažeidimas. Kūniškų bausmių prigimtis yra tokia, kad vienas žmogus yra įtrauktas į fizinio smurto, jėgos panaudojimą prieš kitą žmogų. Nors pareiškėjas nepatyrė sunkaus ar ilgai besitęsiančio poveikio, jo bausmė tuo, kad jis buvo traktuotas kaip valdžios jėgos objektas, pažeidžia teisę į orumą;¹⁴
- asmeniniams poreikiams tenkinti, pavyzdžiui, prostitucija, vergovė, fizinių patologijų turinčių žmonių išnaudojimas. Daugelyje šalių vyksta spektakliai su žmonėmis neūžaugomis. Jie yra mėtomai fiziškai sveikų artistų, taigi, nelygioje kovoje, dažniausiai dalyvaujant joje ir žiūrovams. Administraciniai teismai Vokietijoje uždraudė šiuos spektaklius, nepaisant argumento, kad neūžaugos varžybose dalyvauja savo noru ir tai galimybė jiems užsidirbti pinigų. Pagrindiniu motyvu nurodytas orumas, nes neūžaugos naudojami kaip sviediniai, kaip objektai, sužadinantys žemus žiūrovų instinktus.¹⁵

Žmogiškasis orumas saugo kiekvieną žmogų nuo nežmoniško ir žeminančio elgesio. Kaip teigia I. Kantas: „Elkis taip, kad visada puoselėtum žmogiškumą, ar pats save ar kitą asmenį laikydamas niekadęs ne priemone, bet visada – tikslu.“¹⁶ Žmogaus orumo gynimas yra demokratinės valstybės pareiga, jis ginamas vienodai, nepriklausomai nuo rasės, pilietybės ar gyvenimo būdo. Tai apsaugo žmogų kaip būtybę nuo išskirtinio instrumentalizavimo svetimiems tikslams.¹⁷ Būtina at-

¹³ Deklaracion Iura et bona sobre la eutanasia (1980 05 05) // AAS 72 (1980), 549 <http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html> [žiūrėta 2008 01 10].

¹⁴ Tyrer v. the United Kingdom, 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas, Series A Nr. 26. P. 16.

¹⁵ Klein E. Human dignity in German law. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 158.

¹⁶ Kantas I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980. P. 68.

¹⁷ Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R. J., Vallender K.A. *Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar*. 2002. P. 80.

kreipti dėmesį, jog orumas kaip žmogaus biologinės rūšies bruožas nėra žmogaus disponavimo objektas. Žmogaus siekis žeminti savo orumą neatleidžia valstybės nuo pareigos jį ginti kaip visuotinę vertybę, tai yra vertinti jį teleologiškai. Pavyzdžiui, negali valstybė ekstradicijos būdu išduoti asmens, nors pats asmuo to ir pageidautų, jei prašančioje šalyje jis bus kankinamas.¹⁸ Žmogaus orumo pažeidimas yra smūgis visai demokratinėi visuomenei, jos fundamentalioms vertybėms. Todėl teisė į žmogaus orumą yra absoliuti, nesusijusi su kitais asmeniniais ar visuomeniniais interesais. Maža to, kai laisvė verčia žmogaus orumą objektu, apribojama laisvė.

Teisinėje praktikoje išskiriamas ir būtybių orumas.¹⁹ Bet nuo žmogaus orumo jį galima atskirti keliais aspektais:

- pirma, kitų būtybių orumas, priešingai nei žmogaus orumas, reiškia biologinės tapatybės apsaugą, tinkamų egzistencinių sąlygų joms sudarymą. Pavyzdžiui, 1987 m. pasirašyta Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos. Joje pripažinta, jog naminiai gyvūnai vertingi, nes gerina žmonių gyvenimo kokybę, numatytos atitinkamos pareigos augintojams juos prižiūrėti.²⁰
- antra, kitų būtybių orumas skiriasi nuo žmogaus rūšies tuo, kad atskiram rūšies atstovui nesuteikiama savarankiška teisė į orumą.

2. TEISĖ Į ŽMOGAUS ORUMĄ KAIP TEISĖ Į FIZINĮ IR MORALINĮ INTEGRALUMĄ

Ši teisė ypatinga tuo, kad sutampa teismo ir subjektinės teisės lygmenyse, žmogus neturi atlikti jokių veiksmų, kad ją įgytų. Labai svarbu pabrėžti ir kitą aspektą: žmogui būdingi genetiniai duomenys yra vienodai būdingi ir negimusiam kūnui, ir sveikam, ir fizinę ar psichinę negalią turinčiam individui. Todėl žmogaus orumo apsauga nesutampa su teisinio subjektiškumo atsiradimu.

Žmogaus vertingumo/orumo apsauga valstybei reiškia dvigubą pareigą. Šiuo tikslu ji turi imtis pozityvių veiksmų. Valstybės teisė turi būti kuriama remiantis žmogaus orumu kaip vertybe. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje sakoma, kad teisės būtinos užtikrinti žmogaus orumo vertę egzistenciją.²¹ O kas yra žmogaus verta egzistencija? Ji turi leisti žmogui save realizuoti ir kaip biologinei, ir kaip dvasinei būtybei. Konstitucijos garantuojamos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra žmonių įrankiai kultūriškai bendradarbiauti tarpusavyje, kurti materialines ir dvasines vertybes ir jomis keistis. Įgydamas teisę į susikurtą vertybę, asmuo turi galimybę dalyvauti kultūriniuose mainuose, kurie daro jį naudingą, tinkamą visuomenei. Kaip nurodė Vo-

kietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, valstybė turi užtikrinti, kad ir fiziškai, ir psichiškai neįgalūs asmenys, negalintys savimi pasirūpinti, gautų minimalią paramą gyventi oriai. Kad šie socialiniai procesai vyktų sklandžiai, visoms valdžios institucijoms priskiriama pareiga gerbti ir ginti orumą. Žmogaus orumas saugomas teisėkūros, teisės normos taip pat negali būti interpretuojamos kaip leidžiančios pažeisti orumą.²² Lietuvos Konstitucijos 21 straipsnis skelbia: „Žmogaus orumą gina įstatymas. Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes.“²³ Taigi, antra valstybės pareiga – susilaikyti nuo valdžios įgyvendinimo priemonių, kurios gali pažeisti žmogaus orumą. Viešojo teisė turi užkirsti kelią tokiems veiksams. Tai gali būti apibendrinta kaip negatyvi pareiga netraktuoti žmogaus kaip objekto kitiems valstybiniais tikslams pasiekti.

Taigi, teisės į žmogaus orumą apsauga ir gynimas ypatingas tuo, kad kiekvienas pasikėsinimas į orumą reiškia pažeidimą. To negalima pasakyti apie kitas žmogaus teises, nes trukdymas toms teisėms gali būti pateisinamas iki tam tikrų ribų, kurios nustatytos teisės aktuose, siekiant apsaugoti kitų asmenų teises, pavyzdžiui, užkertant kelią tautinės neapykantos kurstymui arba karo propagandai. Žmogaus orumo pažeidimas negali būti pateisinamas jokia visuomenine nauda. Teisė į žmogaus orumą yra absoliuti, neprarandama dėl asmens elgesio, neatitinkančio socialinių normų reikalavimų, nes pats teisės objektas – žmogiškumas kaip fizinis ir dvasinis integralumas neprarandamas, bet, kaip minėta, gali būti pažeidžiamas. Jo gynimas nėra tik konkretaus individo apsisprendimo reikalas. Neigiant atskiro asmens socialinį vertingumą, jis pats sprendžia, ar pasinaudoti teise jį ginti, o žmogaus biologinio ir moralinio integralumo apsauga ir gynimas yra demokratinės valstybės vidaus ir tarptautinės teisės tikslas.

Žmogaus orumas kaip teisinio subjektiškumo pagrindas. Pripažinus, kad žmogus, kaip žmonių biologinės rūšies atstovas, yra vertingas dėl integralios fizinės ir dvasinės prigimties, reikia pripažinti, kad jo prigimties savybės atsiskleidžia ne kur kitur, o socialinėje erdvėje. Būtent visuomenėje žmogus realizuoja save visapusiškai: ir kaip biologinė, ir kaip dvasinė būtybė. Todėl teisės moksle būtina skirti tokias orumo kategorijas: pirma, žmogaus orumas kaip žmonių biologinės rūšies vertingumas, kaip teisės į fizinį ir moralinį žmogaus integralumą objektas, antra – žmogaus orumas kaip socialiai aktyvios asmenybės vertingumas, kaip teisės į susikurtą individualų socialinį vertingumą objektas. Šių orumo aspektų išskyrimas būtinas siekiant apibrėžti teisės į orumą objektą, jos apsaugos aspektus.

Kad žmogus realizuotų save kaip išskirtinę būtybę, būtinos tam tikros sąlygos, todėl jo vertingumas yra pagrindas pripažinti jį teisės subjektu. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių konvencija skelbia, kad neatimamos

¹⁸ Klein E. Human dignity in German law. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 157.

¹⁹ Ehrenzeller B., Mastronardi P., Schweizer R. J., Vallender K. *Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar*. 2002. P. 80.

²⁰ Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos. *Valstybės žinios*. 2004. Nr.80-2839.

²¹ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 2002.

²² Gewirth A. Human dignity as the basis of rights. *Constitution of rights: human dignity and American values*. Ithaca, 1994. P. 147.

²³ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 2002.

žmogaus teisės kyla iš įgimto žmogaus orumo.²⁴ Taigi sąvoka „žmogaus orumas“ būtų bevertė, jei tai nereikėtų, kad kiekvienas žmogus yra savo teisių subjektas, nes užtikrinti žmogaus vertę egzistenciją, tapti tinkamu gyventi visuomenėje reikalingos teisės, o biologinis žmogaus rūšies išskirtinumas tampa prielaida, pagrindu visoms žmogaus teisėms.²⁵ Žmogaus kaip biologinės būtybės vertingumo paskelbimas reiškė kiekvieno asmens pripažinimą teisės subjektu tiek valstybiniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Daugelis kitų tarptautinių konvencijų (Žmogaus teisių ir biomedicinos, 1997 m.,²⁶ Visuotinė žmogaus genomo ir žmogaus teisių, 1997 m.²⁷ ir kitos) taip pat remiasi žmogaus orumo pripažinimo nuostata, kuri yra visų jų skelbiamų vertybių pagrindas. Orumo apsauga reiškia valstybės įsipareigojimą teisės aktais pripažinti tokią teisę kiekvienam. Žmogiškasis orumas laikomas universalia žmogaus teise, suponuojama prielaida, kad kiekvienas be išimties žmogus turi savaiminę vertę, neatsižvelgiant į amžių, lytį, odos spalvą, taip pat į etnines, religines ar socialinio statuso charakteristikas. Pripažįstant žmogaus orumą implikuojamas besąlygiškas imperatyvas: „Žmogaus interesai ir gerovė turi būti svarbesni už išimtinis visuomenės ar mokslo interesus.“²⁸

Kadangi individas neturi teisės atsisakyti žmogaus orumo, jis negali atsisakyti ir iš jo išplaukiančio teisinio subjektiškumo. Tačiau pats asmuo sprendžia, kaip naudotis teismo lygmens teisėmis ir tai lemia jo kaip visuomenės nario konkretų socialinį vertingumą – asmens orumą.

3. ASMENYBĖS ORUMAS KAIP FIZINIO ASMENS SOCIALINIO AKTYVUMO KOKYBINIS RODIKLIS

Žmogaus biologinis vertingumas/orumas tampa pagrindu teisėms, kurios reikalingos kitam – socialiniam žmogaus vertingumui kurti. Kitaip tariant, remiantis visiems žmonėms vienodo žmogaus orumo pagrindu skleidžiasi skirtingų asmenybių orumas. Kiekvieno žmogaus kaip socialinės asmenybės vertingumas skiriasi. Taigi asmenybės orumas, priešingai nei žmogaus orumas, leidžia žmones diferencijuoti. Kaip nurodoma *Bioetikos žodyne*, norminėje literatūroje vartojamos sąvokos „žmogaus orumas“ ir „asmenybės orumas“ kaip

²⁴ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.

²⁵ Klein E. Human dignity in German law. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 147.

²⁶ Europos Tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). Oviedo, 1997 m. balandžio 4 d. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97. Publikacijos Nr. 4258 ir *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97. Publikacijos Nr. 4259.

²⁷ The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.htm> [žiūrėta 2008 01 10]

²⁸ Europos Tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). Oviedo, 1997 m. balandžio 4 d. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97. Publikacijos Nr. 4258 ir *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97. Publikacijos Nr. 4259.

nekonkretizuojami sinonimai sukelia problemų teisei orumo apsaugai.²⁹

Žmogaus prigimtis yra visuomeninė. Kiekvieno savigarba priklauso ir nuo kitų jos narių pagarbos arba nepagarbos. Dėl kultūrinio savo nepakankamumo mums labai svarbu priklausyti visuomenei ir nebūti nuo jos atskirtiems. Nesugebanti paslaugauti pagal visuomenėje susiklosčiusias socialines normas asmenybė tampa nepageidaujama, taigi ir asociali. Kad asmenybė gali jausti savigarbą nepaisydama kitų vertinimų, yra iliuzija. Nė vienas neturi imuniteto nuo atmetimo, subordinacijos ir pašalinimo.³⁰ Taigi orumas būdingas žmogui kaip socialinei būtybei, nes orumas reiškia žmogaus tinkamumą gyventi santarvėje su artimu. Kiekvienas fizinis asmuo skiriasi tuo tinkamumu. A. Vaišvilos nuomone, asmenybės orumo aspektu fizinis asmuo vertingas ne pats savaime, jo vertė priklauso nuo kitų žmonių požiūrio ir nuo kitų asmenų poreikiams reikšmingų paslaugų teikimo. Kiti žmonės jį vertina kaip paslaugų teikėją, bendradarbį. Asmuo suvokia, dėl ko jis yra ne tik sau, bet ir kitiems naudingas ir tas suvokimas leidžia jam save atitinkamai vertinti, vertybiškai „pasikylėti.“³¹ Asmenybės orumas yra vienas būdų, kaip žmogus įsisažmonina savo pareigą ir atsakomybę visuomenei. Orumas taip pat reguliuoja asmenybės ir visuomenės santykius, nes aplinkiniai turi pripažinti jo asmenį, jo teises. Taigi orumas yra ne tik tai, kaip asmenybė save vertina, bet ir visuma objektyvių savybių, kurios apibūdina šios asmenybės vertę visuomenėje. Tai gali būti žmogaus išsimokslinimas, jo gyvenimo būdas, dorovinės savybės, sugebėjimas bendrauti ir padėti kitiems.³² Tai užsitarnautas fizinio asmens vertingumas/orumas, kurį būtina skirti nuo teleologinio žmogaus orumo, nepriklausančio nuo konkreta žmogaus nuopelnų, lemiančių jo visuomeninę vertę.

4. GARBĖ KAIP SOCIALIAI AKTYVIOS ASMENYBĖS VERTINGUMO PRIPAŽINIMO FAKTAS

Kalbant apie savarankišką teisę į orumą vartojamas terminas garbė, apibrėžiant ją kaip teisę į garbę ir orumą. Todėl būtina apibrėžti garbės ir orumo sąvokų santykį. Šių terminų vartojimą, kalbant apie asmenybės socialinį vertingumą lemia socialinio reguliavimo raida:

1. Ikteisinė, kai žmogaus elgesį reguliavo tokios socialinės normos kaip papročiai, tradicijos, dorovės normos, kurios elgesio dalyviui nustato tik pareigą, o jos atlikimas nėra privalomas, bet paprastai lemia visuomenės pripažinimą/pasmerkimą ir pagarbą/panieką. Taigi garbė susijusi su teigiama aplinkinių reakcija į žmogaus veiksmus, nors teoriškai moralinės pareigos atlikimas

²⁹ Korf W., Beck L., Mikat P. in Verbindung mit Honnefelder L; Gerfried W., Mertens H. G., Heinrich K. und Eser A. *Lexikon der Bioethik*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2000. P. 683.

³⁰ Statman D. Humiliation, dignity and self – respect. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 226.

³¹ Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu. *Teisės problemos*. 2005. T. 71(63). P. 56.

³² Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*. 1999. P. 54.

neįpareigoja kitų visuomenės narių grįžtamųjų pareigų, tai yra gerbti tokį asmenį. Garbė taip pat nepriklauso nuo žmogaus poelgio, savęs paties vertinimo. Tarkim, žmogus gali labai išgyventi, smerkti save, kad puolęs į gaisrą išgelbėjo tik vieną vaiką, bet nespėjo antro, nors mano, kad galėjo spėti. Tačiau aplinkinių jis, tikėtina, vistiek bus laikomas didvyriu, nes atliko moralinę pareigą ir niekas tokiu atveju turbūt nesvarstys, kad ji galėjo būti atlikta dar geriau. Garbės, kaip ir žmogaus orumo, atsisakyti neįmanoma, kadangi visuomenė sprendžia, koks asmenybės poelgis yra vertingas, taigi ir pati asmenybė yra garbinga. Ją galima tik prarasti savo kitais, visuomenės nedorais laikomais poelgiais. Taigi garbė nėra neatsiejama žmogaus savybė ir yra laikytina labiau ne teisine, o dorovine kategorija, nes pelnoma vadovaujantis konkreto laikotarpio, konkrečios visuomenės dorovinėmis nuostatomis. Tačiau šiuolaikiniame pasaulyje garbė ginama teisinėmis priemonėmis ir apibūdinama kaip viešoji teigiama nuomonė apie asmenį, asmenybės geras vardas.³³

2. Teisinė, kai elgesį reguliuoja ne tik socialinės normos, bet ir valstybės nustatytos elgesio taisyklės. Socialiai vertingu individas tampa laikydamasis visų socialinių normų – ne tik dorovės normų, bet ir teisinių imperatyvų. Taigi garbė tampa viena sudedamųjų socialinio vertingumo dalių.

Ginant asmens socialinį vertingumą būtina atsižvelgti į visą dorovinį visuomenės kontekstą, ginamojo santykį su juo, kuris kinta keičiantis vietai ir laikui. Socialinis vertingumas turi būti vertinamas atsižvelgiant į visus žmogiškus veiksnius, ne tik į tai, kiek žmogus priiima teisinių įsipareigojimų ir kiek įgyja subjektinių teisių. Todėl kartais kyla klausimas, kuri asmenybė yra vertingesnė: ar ta, kuri negelbėjo skėstančiojo, bet tvarkingai moka mokesčius, ar ta, kuri jų nemoka, bet pinigų aukoja vėžiu sergančių vaikų ligoninei medikamentams. Tai rodo, kad teisė ne visada turi paklusti tik logikai, nes ja vadovaujantis kartais neįmanoma pagrįstyti, kurios elgesio taisyklės laikymasis visuomenei yra naudingesnis. Taigi asmenybės orumas šiuolaikine prasme yra daugialypė sąvoka. Socialinis asmenybės vertingumas šiuolaikine prasme kuriamas laikantis ne tik teisės normų, bet ir vadovaujantis dorovės dėsniais. Demokratinės valstybės teisės aktai turi garantuoti asmenybei galimybes formuoti savo socialinį vertingumą. Taigi savarankiška teisė į orumą – tai asmenybės teisė realizuoti save, kurti savęs vertą egzistenciją.

5. TEISĖ Į ASMENYBĖS GARBĘ IR ORUMĄ

Teisės profesorius A. Vaišvila skiria du teisės į orumą lygmenis: teisė į orumą teismo ir subjektinės teisės lygmeniu ir pateikia šios teisės apsaugos metodą.³⁴

³³ Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1. *Verslo ir komercinė teisė*. 2000. Nr. 1–3.

³⁴Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius, 2004. P. 171.

Teisumo lygmeniu kiekvienas žmogus turi lygią teisę į orumą; tai vienoda galimybė kiekvienai asmenybei kurti tinkamas gyventi visuomenėje sąlygas. Teisė į orumą teisumo lygmeniu yra absoliuti ir įgyjama nuo žmogaus gimimo momento. Ji įpareigoja visuomenės narius netrukdyti asmenybei realizuoti savo kaip žmogaus gebėjimus ir taip kurti savo socialinį vertingumą. Mokslinėje literatūroje išsakoma idėja, kad ne visi fiziniai asmenys įgyja subjektinę teisę į orumą, kai kurių ji lieka teisumo lygmens.³⁵ Čia turima omenyje labai nedidelė žmonių grupė – protiškai neįgalieji. Tačiau kartais visuomenėje dar išsakoma nuomonė apie kai kurių asmenų socialinį nevertingumą, ypač diskutuojant apie, pavyzdžiui, psichinę ligą sergančių žmonių izoliavimą, mirties bausmę asocialiems asmenims ir panašiai. Jeigu, kaip minėta anksčiau, bandysime apriboti fizinio asmens orumo kūrimą tik teisinių imperatyvų vykdymu, šią koncepciją reikės pripažinti nediskutuotina. Bet tuomet reikės išbraukti iš socialiai vertingų žmonių sąrašo šizofrenija ar kokia kita psichikos liga sirgusius žmones, kurie paliko žmonijai genialių meno ir mokslo kūrinių: Leonardo da Vinci, Fiodoras Dostojevskis, Nikolajus Gogolis, Friedrichas Nietzsche, Vincentas van Goghas, Robertas Alexanderis Schumannas, Michailas Vrubelis, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – sąrašą būtų galima tęsti. Gyvas žmogus yra veikiantis žmogus. Jeigu veikdamas žmogus yra pajėgus suvokti ir laikytis socialinių normų, tai vis dėlto jis kuria vienokią ar kitokią savo socialinį vertingumą. Teisumo lygmeniu fizinio asmens teisė į orumą pažeidžiama, kai pažeidžiama kuri nors jo kaip žmogaus teisė, nes tai yra priemonė kurti savo socialinį vertingumą. Ginant pažeistą subjektinę žmogaus teisę, kartu ginama ir teisumo lygmens teisė į orumą.

Subjektinės teisės lygmeniu asmenybių orumas yra skirtingas, nes būdamas skirtingų gebėjimų asmenybės skirtingai naudojami teisumo lygmens teisėmis, sukuria savo individualų socialinį vertingumą ir jaučia atitinkamą savigarbą, kuri nėra vien subjektyvus asmens savęs vertinimas. Jį lemia visuomeninis vertinimas – visuomenė nustato, kokie elgesio standartai yra teigiami, kokie neigiami, todėl asmens savęs vertinimo kriterijus turi būti viešoji nuomonė.³⁶ Viešoji nuomonė, kaip minėta, remiasi ne tik teisiais imperatyviais, bet ir visomis socialinėmis normomis. Teisinė praktika ginant asmens orumą taip pat turėtų į tai atsižvelgti. Todėl asmenybės socialinis vertingumas/orumas gali būti įvardijamas ne tik kaip socialinių santykių išdava, bet ir kaip sąlyga, nes elgdamasis pagal visuomenės nustatytas elgesio taisykles asmenybė rodo pagarbą savo artimui.

Tai, kad asmenybė nėra izoliuotas individas, o turi įsipareigojimų bendruomenei, pažymi ir Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, teigdamas, jog „piliečiai yra visuomenės nariai su jos apribojimais“³⁷. A. Vaišvilos nuomone, demokratinėje visuomenėje teisė – žmonių tarpusavio pagarbos santykis. Žmonės susitaria

³⁵ Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius, 2004. P. 173.

³⁶ Meškauskaitė L. *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius, 2004. P. 258.

³⁷ Klein E. Human dignity in German law. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002. P. 150.

gerbti vienas kito vertybes: kiekvienas turi teisę į savo vertybę tik tiek, kiek jis pripažįsta, gerbia kito asmens vertybę. Valstybė tik išipareigoja saugoti šią sutartį ir atitinkamai riboti teises kiekvieno asmens, kuris naudojasi teisėmis nevykdydamas pareigų, būtinų jo teisėms legalizuoti. Atsisakymas vykdyti pareigas yra savo socialinio vertingumo mažinimas. Jei orumas – visų žmogaus teisių pagrindas, tai siaurinant ar panaikinant bet kurią kitą tokio asmens subjekcinę teisę, kartu yra mažinamas ir teisės pažeidėjo orumas, kaip vienas iš teisės į orumą konkrečių pasireiškimų. Galimybė vertinti kiekvieną teisės pažeidimą kaip asmens tam tikro netinkamumo gyventi visuomenėje faktą ir kartu teisingumo vykdymo (teisės pažeidėjo orumo mažinimo) provokavimą. Teisumo lygmens teisė į orumą, kaip minėta, negali būti nei atimama, nei ribojama, o vykdant teisingumą siaurinama gali būti tik nusižengusiojo subjekcinė teisė į orumą, t. y. į tą visuomenės pripažintą asmens vertingumo laipsnį, kurį asmuo buvo susikūręs vykdydamas pareigas ir tuo pagrindu įgijęs atitinkamas teises.³⁸

Kalbant apie teisės į asmens orumą gynimą būtina pažymėti, kad atskirai nei asmens įgytos subjekcinės teisės, nei garbė, kaip visuomenės pripažinimas už dorovės normų laikymąsi, nekuria to asmens socialinio vertingumo, kurį esame linkę vadinti asmens orumu, jį kuria tik jų vienovė. Garbė yra sudedamoji subjekcinės teisės į orumą dalis, todėl pažeidus garbę, pažeidžiama ir asmens subjekcinė teisė į orumą, ir teisme ginama kaip teisė į garbę ir orumą. Kaip savarankiškos teisės objektas asmens orumas pažeidžiamas tais atvejais, kai be pagrindo teigiama apie asmens biologinės kokybės sumažėjimą, pavyzdžiui, fizinę ar psichinę ligą, kuri turėtų įtakos asmeniui tinkamai/oriai gyventi konkrečias vertybes išpažįstančioje visuomenėje.

1989 m. byloje *Bock prieš Vokietiją* skyrybų procesas truko 9 metus. Byla buvo svarstoma taip ilgai todėl, kad žmona, kaip atsakovė, abejojo vyro, ieškovo, psichine sveikata. Kai pareiškėjas pradėjo skyrybų procesą, jo žmona pradėjo nesėkmingą globos paskyrimo procesą, per kurį jis buvo paguldytas į psichiatrinę ligoninę. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, jog Vokietijos teismas rimtai tyrė veiksnio klausimą, bet byla nebuvo išspręsta per protingą laiką. Negalima neatšizvelgti į pareiškėjo, kuris devynerius metus kentėjo dėl mestų abejonių dėl jo psichinės sveikatos būklės, neįrodant, kad jis buvo psichiškai nesveikas, būklę. Tai traktuota kaip rimtas kėsinimasis į ieškovo orumą.³⁹

Kaip savarankiškos teisės objektas orumas pažeidžiamas ir atvejais, kai neigiamas, kvestionuojamas konkretaus asmens darbais įgytas individualus vertingumas tokiais būdais kaip viešais veiksmais ar žodžiais užgauliojant turint tikslą įžeisti, reiškiant nuomonę apie asmenį ar jo darbus, kai pačios nuomonės reiškimo forma yra akivaizdžiai žeminanti, ar skleidžiant tikrovės neatitinkančią ir asmens orumą žeminančią informaciją. Demokratinėje valstybėje įstatymas gina žmogaus ver-

tingumą, kurį jis savo veiksmais ir poelgiais užsitarnavo. „Teisė į garbę ir orumą – tai asmens teisė reikalauti, kad viešoji nuomonė apie jį būtų formuojama žinių, atitinkančių tikruosius jo nuopelnus pagrindu, ir moralinis vertinimas atitiktų tai, kaip jis tikrovėje atitinka įstatymų, bendražmogiškos moralės normų reikalavimus.“⁴⁰ Taigi kiekvienas asmuo savigarba priklauso nuo visuomenės vertinimo. Socialinis vertingumas yra įgyjamas gyvenant visuomenėje ir jis skirtingas dėl skirtingų individualių kiekvieno žmogaus savybių ir sugebėjimų. Asmens garbės ir orumo įžeidimas trukdo pačiai aukai „pašalinti dėmę“, o tai yra kiekvieno asmens individualus apsisprendimas, priešingai nei žmogiškojo orumo gynimas – tai yra demokratinės visuomenės ir valstybės pareiga. Ginant asmens teisę į orumą kaip socialinį vertingumą privalu atšizvelgti į konkrečios visuomenės, konkretaus laikmečio dorovinį kontekstą, nes orumas kaip teisinė kategorija turi neginčijamą dorovinį aspektą, kuris nėra konstanta, jis kinta kintant vietai ir laikui ir jo apsauga yra valstybės vidaus teisės uždavinys, priešingai nei žmogaus orumas, kuris yra demokratinės bendruomenės tikslas, todėl jo apsauga yra ir tarptautinės teisės uždavinys.

IŠVADOS

1. Orumo kaip teisinės kategorijos sampratos tikslinimą suponuoja žmogaus teisės į orumą veiksmingos apsaugos poreikis. Išskirtinas žmogaus orumas ir asmenybės orumas.

2. Žmogaus orumas – tai žmogaus kaip biologinės rūšies vertingumas, kurios apsauga reiškia žmogaus fizinio ir moralinio integralumo išskirtinumo gamtos pasaulyje pripažinimą. Tai kiekvieno asmens teisinio subjektiškumo pagrindas, kurio demokratinėje visuomenėje atsakyti neįmanoma ir jis neprarandamas dėl netinkamo elgesio.

3. Žmogaus orumas pažeidžiamas, jei žmogus traktuojamas kaip objektas, priemonė valstybiniam, visuomeniniam ar individualiam tikslui siekti, kai kėsinamasi ne į konkretų individą, bet į žmogų kaip biologinę rūšį. Biologinio rūšies vertingumo, kaip ir iš jo išplaukiančio teisinio subjektiškumo, individas atsakyti negali. Žmogaus orumo gynimas yra visos demokratinės bendruomenės uždavinys, o ne konkretaus subjekto apsisprendimo reikalas.

4. Demokratinė visuomenė pripažįsta kiekvienam fiziniui asmeniui savarankišką teisę kurti savo individualų socialinį vertingumą – asmenybės orumą. Pažeidus kurią nors subjekcinę teisę pažeidžiama teisumo lygmens žmogaus teisė į orumą, kuri yra priemonė individui kurti savo socialinį vertingumą. Teisme ginama pažeista konkreči žmogaus teisė.

5. Asmenybės orumas kaip socialinis vertingumas yra kuriamas naudojantis teisumo lygmens teisėmis laikantis visų visuomenės socialinių normų. Kiekvienas

³⁸ Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius, 2004. P. 178.

³⁹ Bock v. Germany. 1989. Series A Nr. 150, p. 23.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998. Publikacijos Nr. 109-3004.

individas kuria savo asmenybės orumą. Jis gali būti skirtingas dėl kiekvieno atskiro žmogaus individualių savybių ir sugebėjimų.

6. Asmenybės savarankiška subjekcinė teisė į orumą pažeidžiama, kai apskritai neigiamas individo tinkamumas gyventi visuomenėje, ir turi būti ginama atsižvelgiant ir į teisinius reikalavimus, ir į konkrečios visuomenės, konkretaus laikmečio dorovines normas.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius, 2002.
2. Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. *Verslo ir komercinė teisė*. 2000. Nr.1–3.
3. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.
4. The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights <http://www.unesco.org/shs/human_rights/hrbc.htm> [žiūrėta 2008 01 10].
5. Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos. *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 80-2839.
6. Europos tarybos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija). Oviedo, 1997 m. balandžio 4 d. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97. Publikacijos Nr. 4258 ir *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 97 Publikacijos Nr. 4259.

Teismų praktika

1. *Bock v. Germany*. 1989. Series A. Nr. 150, pp. 23.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties baismės atitikimo konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998. Publikacijos Nr. 109-3004.
3. *Tyrer v. the United Kingdom*, 1978 m. balandžio 25 d. EŽTT sprendimas. Series A. Nr. 26. pp. 16.

Specialioji literatūra

1. Arlauskas, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius, 2004.
2. Deklaracion lura et bona sobre la eutanasia (1980 05 05) // AAS 72 (1980), 549 <http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html> [žiūrėta 2008 01 05].
3. Dicke, K. The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights. *The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002.
4. Ehrenzeller, B.; Mastronardi, P.; Schweizer, R. J.; Vallender, K. A. *Die schweizerische Bundesverfassung: Kommentar*. 2002.
5. Gewirth, A. Human dignity as the basis of right. *Constitution of rights: human dignity and American values*. Ithaca, 1994.
6. Kantas, I. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1980.
7. Kantas, I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius, 1980.
8. Klein, E. *Human dignity in German law. The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002.

9. Korf, W.; Beck, L.; Mikat, P. in Verbindung mit Honnfelder, L.; Gerfried, W.; Mertens, H. G.; Heinrich, K. und Eser, A. *Lexikon der Bioethik*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2000.
10. Meškauskaitė, L. *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius, 2004.
11. Pavilionis, V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*. 1999.
12. Statman, D. *Humiliation, dignity and self – respect. The concept of human dignity in human rights discourse*. Hague, 2002.
13. *The principle of respect for human dignity*. European Commission for Democracy through Law. Science and technique of democracy. 1998. Nr. 26.
14. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius, 2004.
15. Vaišvila, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu. *Teisės problemos*. 2005. T. 71(63). P. 49–61.
16. Venckienė, E. Žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratų įvairovė ir jos kritinė analizė. *Jurisprudencija*. 2005. Nr. 77(69). P. 91–98.
17. *Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1991.

HUMAN DIGNITY – PROBLEMATIC ASPECTS OF TERMINOLOGY

Eglė Venckienė*
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The term of human dignity in a legal system of a democratic state is used in two aspects: as a principle, underlying the system of human rights, and as a subject of independent law. In both cases it is defined as value – biological and social. This article aims at a complex examination of human dignity in theoretical and practical aspects and defining it as a legal category. Norms of international documents and national legal acts, which consolidate the right to dignity and its protection, are explained and interpreted, issues related to human dignity, such as various aspects of acquiring the right to dignity and its protection (the said aspects have never been subject to scientific research, however they are of assistance when revealing a content of the term of dignity and problematic aspects of terminology) are analyzed therein.

If the purpose of a democratic state is the person, the law then should be considered to be a measure of pursuing and protecting the person's interests. In the 20th century, with the help of the law, a human being, as an integral physical and spiritual creature, was a priori recognized to be the value. In order to facilitate the possibilities of a person to demonstrate his exceptional abilities, every human being was recognized to be a legal subject. Thus one may state that the "human dignity" as an integral biological and spiritual value, underlying the entire system of human rights, constitutes the primary aspect of the term "dignity". Protection of human dignity means the protection of the human being as a subject from becoming an object. This threat originates from the state itself or from a separate individual, group of individuals or even the very person. This issue is really important today, when we face issues of euthanasia, human cloning, abortions, etc.,.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Legal Philosophy, lecturer.

The second aspect of the concept of dignity is “dignity of a person” as an individual social value. It originates from the notion that a human being is not only a biological, but also a social creature. Dignity of a person, similar to the human dignity, is a modern concept that originated in the 20th century. Before that time, the term “honor” was used for naming the social value of a person. Honor used to be “gained” while acting in line with the moral norms of the society. The current sense of dignity of a person is a broader concept. It is created while following not only moral norms, but other rules of social behavior, also including the legal norms. Violation of any subjective right of the person results in violation of his possibility to create his own social value and, alongside, of the right to dignity attached to the legal capacity level, which is ensured by protecting the particular subjective right that has been violated. When making use of the rights attached to the level of legal capacity and when following other social norms of the society, the person acquires the subjective right to honor and dignity – the right to the individual social value. Its protection is a task of the national law of a state, contrary to human dignity, which is the purpose of democratic society.

Keywords: human dignity as a biological value; dignity of a person as a social value, which is created by the person himself; right to dignity.